

ȘTEFAN CEL MARE ȘI CETATEA DE SCAUN A SUCEVEI

dr. Paraschiva Victoria BATARIUC

1. M. Costin, *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica Polonă)*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p.205.
2. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, București, 1913, pp.29-30, 109-111.
3. *Ibidem*, pp.20-21.
4. *Ibidem*, pp.41-44, pl.II.
5. I. Nestor, *Epoca lui Ștefan cel Mare în lumina săpăturilor arheologice de la Suceava*, în vol. *Cultura moldovnească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, pp.238-240.
6. M. D. Matei, *Când și cine a construit Cetatea de Scaun de la Suceava*, în vol. *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, pp.114-115; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol.I, București, 1959, p.292-293.

În secolul XVII învățatul logofăt Miron Costin știa că o parte a cetăților Moldovei au zidurile de incintă construite în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, scriind în *Cronica Polonă*: „Însă toate aceste cetăți erau mai mici și numai partea lor din mijloc în formă de turnuri durează de la prima clădire, iar zidurile mai late dimprejur le-au clădit domnii, atât la Hotin, cât și la Cetatea Sucevii, a Tighinei și la Cetatea Albă și mai mult ca alții Ștefan cel Bătrân, domnul cel vestit”¹.

În vara anului 1895 la Suceava începeau, sub conducerea arhitectului Carl Romstorfer, conservator pentru ducatul Bucovina al Comisiei Centrale chesaro-crăiești pentru Monumente Istorice și de Artă, ample lucrări de degajare a ruinelor Cetății de Scaun, acoperite cu pământul și molozul depuse de-a lungul celor două veacuri de când acest edificiu fusese distrus. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că niciodată arhitectul Romstorfer nu a considerat lucrările executate sub conducerea sa drept cercetări arheologice, ci „săpături care să facă cu puțință urmărirea direcțiunii celor mai importante ziduri ale cetății și stabilirea planului acesteia în părțile ei principale”².

Lucrările de degajare a zidurilor Cetății de Scaun i-au permis arhitectului Romstorfer să considere că fortificația suceveană a fost edificată în timpul domniei lui Petru I, concomitent cu biserica Mirăuți, în intervalul 1380-1390³. Pe de altă parte, observațiile făcute l-au condus pe Romstorfer la ipoteza că zidul exterior de incintă al cetății a fost construit în două etape, pe care însă nu le încadrează cronologic. Aceeași observație

a fost făcută și în cazul turnurilor notate în plan 22 și 23, având într-o primă fază o formă rectangulară și fiind transformate în bastioane semicirculare⁴.

Cercetările arheologice sistematice au debutat la Suceava în vara anului 1951, fiind inițiate de un colectiv de specialiști sub conducerea profesorului Ion Nestor. Colectivul de arheologi de la Suceava și-a concentrat, încă de la început, eforturile de cercetare asupra Cetății de Scaun și a vastului platou de pe latura estică, numit de localnici Câmpul Șanțurilor, datorită faptului că mai era brăzdat de vechile fortificații căzăcești din 1653, denumire intrată și în literatura de specialitate⁵. A fost confirmată ipoteza formulată de Romstorfer în legătură cu perioada de început a cetății, în vremea domniei lui Petru I⁶, dar în același timp au fost precizate diferitele etape în evoluția acestui important monument de arhitectură medievală⁷, pe Câmpul Șanțurilor fiind descoperite importante vestigii legate de viața aulică, dar și de cea cotidiană a Cetății de Scaun⁸.

Dacă toți cei care s-au ocupat de istoria cetății sucevene sunt de acord că lucrările de reamenajare a fortificației mușatine datează din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, cercetările arheologice au permis efectuarea unor observații de detaliu care, coroborate cu informații heraldice, au dus la stabilirea etapelor de realizare a acestor lucrări.

Într-o primă fază, anterioară campaniei sultanului Mehmed al II-lea din vara anului 1476, pe mijlocul vechiului șanț de apărare, amenajat în aceeași etapă cu fortul mușatin – așa-numitul șanț I – a fost înălțată o

pânză de zid cu o grosime de circa 1,50 m și înălțimea de 15 m, față de baza șanțului, pânză de zid prevăzută la exterior cu turnuri de apărare pătrate și, din loc în loc, contraforturi masive, patru pe latura de est și șase pe cea de sud, dar și creneluri situate atât în zona inferioară, la o distanță de circa 4 m între ele, dar și altele, aflate cu siguranță, la partea superioară⁹. În aceeași etapă, în spațiul curții exterioare, creată prin înălțarea celei de a două incinte, dar și prin astuparea unei porțiuni a șanțului I, în zona de sud-vest a fost construit un zid, cu grosimea de aproximativ 1 m, perpendicular pe turnul R38 al fortului mușatin și pe turnul R23 al pânzei nou edificată¹⁰. A fost formulată ipoteza că înălțarea acestui zid, rămas necunoscut lui Romstorfer, a avut loc în aceeași etapă constructivă cu prima incintă exterioară, etapă încadrată cronologic în perioada anilor 1475-1477¹¹.

Descoperirea, în vara anului 1971, cu ocazia lucrărilor de restaurare a fortului mușatin, refolosită ca piatră de construcție, a unei steme cu pisanie de la Ștefan cel Mare, datând din 8 septembrie 1477 a permis formularea unor ipoteze legate de perioada edificării primei pânze a zidului de incintă¹². S-a presupus că prima pânză de zid a fost înălțată în două etape: porțiunile de pe laturile de est și sud ale fortului mușatin, precum și zidul perpendicular pe turnurile R38 și R23 au fost terminate înainte de asediul otoman din vara anului 1476, în timp ce zonele de vest și nord, apărate natural de panta ce în unele locuri depășește un unghi de 45°, au fost realizate după încheierea ostilităților¹³. Încheierea acestor prime lucrări de fortificații la Cetatea de Scaun a fost marcată de stema cu pisanie din 8 septembrie 1477. După terminarea lucrărilor de edificare a primei pânze de zid a incintei exterioare, suntem de părere că zidul perpendicular pe turnurile R38 și R23 a fost demantelat,

pentru a nu împiedica circulația în curtea exterioară, nou creată.

Cu ocazia construirii zidului exterior de incintă a fost astupată și o parte a primului șanț de apărare al cetății, în umplutura căruia a fost descoperită o cantitate impresionantă de moloz, între care se găseau și blocuri de piatră profilate sau acoperite cu pictură, cât și fragmente de frescă, provenite de la demolarea vechiului paraclis¹⁴. Această descoperire permite formularea ipotezei că, în epoca în care a fost edificată prima pânză de zid a incintei exterioare, în cetate au avut loc și lucrări de restructurare, de reamenajare a spațiilor interioare, paraclisul fiind unul din aceste spații, dar nu singurul, având în vedere cantitatea impresionantă de moloz depusă, în unele locuri grosimea acesteia depășind 3 m¹⁵. În această fază constructivă de sporire a capacității de apărare a Cetății de Scaun au fost, se pare, înălțate și curtilele fortului mușatin¹⁶.

Asediul otoman din vara anului 1476 nu a dus la cucerirea Cetății de Scaun, care a rezistat acestei dure încercări, dar a avut un rezultat pe care puternicul sultan nu a avut cum să-l prevadă. Asediul a arătat că lucrările de fortificații efectuate erau insuficiente. Zidul exterior de incintă nu era îndeajuns de masiv pentru a rezista unui asediu prelungit, iar turnurile rectangulare erau și ele vulnerabile atât la loviturile pieselor de artilerie, cât mai ales nu permiteau amplasarea unor tunuri pe platformele superioare. Se impunea continuarea lucrărilor de sporire a capacității de rezistență a cetății.

Referitor la perioada de execuție a acestei etape de fortificare a Cetății de Scaun, opiniile sunt împărțite. Unii istorici sunt de părere că aceste lucrări au fost realizate în deceniul nouă al secolului XV, după campania otomană din toamna anului 1485¹⁷, finalizarea lor fiind marcată de stema cu pisanie

7. *Ibidem*, pp.706-707; M. D. Matei, *op. cit.*, pp.116-122; M. D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, București, 1965, pp.23-41.
8. I. Nestor et alii, *Șantierul Suceava*, în *SCIV*, 4, 1953, 3-4, pp.345-364; B. Mitrea et alii, *Șantierul arheologic Suceava - Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, pp.278-290; idem, *Șantierul arheologic Suceava - Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, pp.757-768; I. Nestor et alii, *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, 1957, pp.242-252; idem, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, V, 1959, pp.594-604; T. Martinovici, Șt. Olteanu, *Șantierul Suceava*, în *Materiale*, VI, 1959, pp.679-687; V. Vătășianu et alii, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VII, 1961, pp.622-625; M. D. Matei et alii, *Șantierul*

descoperită în fața încăperii R6¹⁸. Datată inițial în timpul lui Ștefăniță Vodă¹⁹ și apoi redataată în anii 1500-1502²⁰, stema cu pisanie a fost încadrată, pe criterii ce țin de arta heraldică, în anul 1492²¹.

O altă opinie este aceea că noile lucrări de edificare a celei de a doua pânze de zidărie au fost întreprinse imediat după asediul din anul 1476²². Această ipoteză, pe care ne-am însușit-o și noi, se bazează pe considerentul că Ștefan cel Mare, văzând deficiențele construcției realizate în prima fază și aflat în plină campanie de luptă antiotomană, nu și-a putut permite să aștepte să treacă un deceniu pentru a spori capacitatea de apărare a cetății. Inscripția descoperită în fața încăperii R6 și controversată din punct de vedere al încadrării cronologice, des invocată în datarea terminării lucrărilor de edificare a zidului de incintă, putea să facă referiri și la un alt eveniment important din viața Cetății de Scaun, posibil finalizarea lucrărilor de reamenajare a spațiului interior.

În faza a doua a lucrărilor de fortificare a Cetății de Scaun, primei incinte exterioare i s-a adosat un alt zid, cu o grosime de 2-4 m, iar turnurile pătrate au fost transformate, prin adăugarea unei mase de zidărie, cu aceleași dimensiuni ca și ale noului zid, în bastioane semicirculare, propice amplasării turnurilor pe platformele superioare și având o rezistență sporită în fața loviturilor de ghiulele, care ricoșau lovindu-se de suprafețele curbe ale paramentelor. Pentru a se conferi noului zid de incintă al cetății o stabilitate sporită, în zona de nord-est, în sectorul poartă, unde se află bastioanele R8 și R11, constructorii au realizat o platformă de zidărie, de formă neregulată. Pe platformă, în plan retras față de marginea acestei structuri, a fost ridicat zidul cetății, dovedind încă o dată grija constructorilor pentru rezistența sporită a incintei, într-o zonă cu probleme legate de natura terenului²³.

În urma acestor lucrări, cetatea, a cărei suprafață a ajuns să însușească aproximativ 7500 mp, a luat o formă stelată, având un număr de bastioane mai mare decât cele nouă care se mai păstrează până în zilele noastre²⁴.

Tot acum a fost amenajat și noul șanț de apărare – șanțul II – existent și astăzi, prin lărgirea celui anterior, în zonele de est și sud-est, păstrându-se adâncimea șanțului vechi, în timp ce pe laturile de sud-vest și vest a fost înălțat un val de apărare, format dintr-o parte a pământului rezultat din săparea șanțului. O altă parte a pământului rezultat din săparea șanțului II a fost depusă pe Câmpul Șanțurilor, începând chiar de pe marginea acestuia, în porțiunile de est și sud-est, pentru a înălța această parte a platoului și a contribui, într-o oarecare măsură, la protejarea zidurilor cetății de tirul artileriei inamice²⁵. După lărgirea șanțului de apărare, peretele platoului în zonele de est și sud-est a fost consolidat prin ridicarea unui zid de piatră întărit cu contraforturi, așa numita contraescarpă, menită a împiedica dărâ-marea malului și în ultimă instanță umplerea cu pământ a șanțului de apărare²⁶.

A fost amenajată și o nouă intrare în cetate, în zona de est, vechea poartă arcuită care se găsea pe latura de sud a fortului mușatin fiind astupată. Intrarea în cetate se făcea cu ajutorul unui pod, care se sprijinea pe doi piloni de zidărie masivă, de formă rectangulară, situați în mijlocul șanțului de apărare. Prima intrare, aflată în imediata apropiere a podului, era prevăzută cu o poartă de lemn, formată din două părți întărite cu balamale simple, masive, de fier, urma unei părți a acestei porți, carbonizată, a fost găsită prăbușită în șanțul de apărare²⁷.

În timpul domniei lui Ștefan cel Mare au fost întreprinse ample lucrări de amenajare atât a spațiilor interioare, cât și de realizare a detaliilor decorative, lucrări care au remodelat,

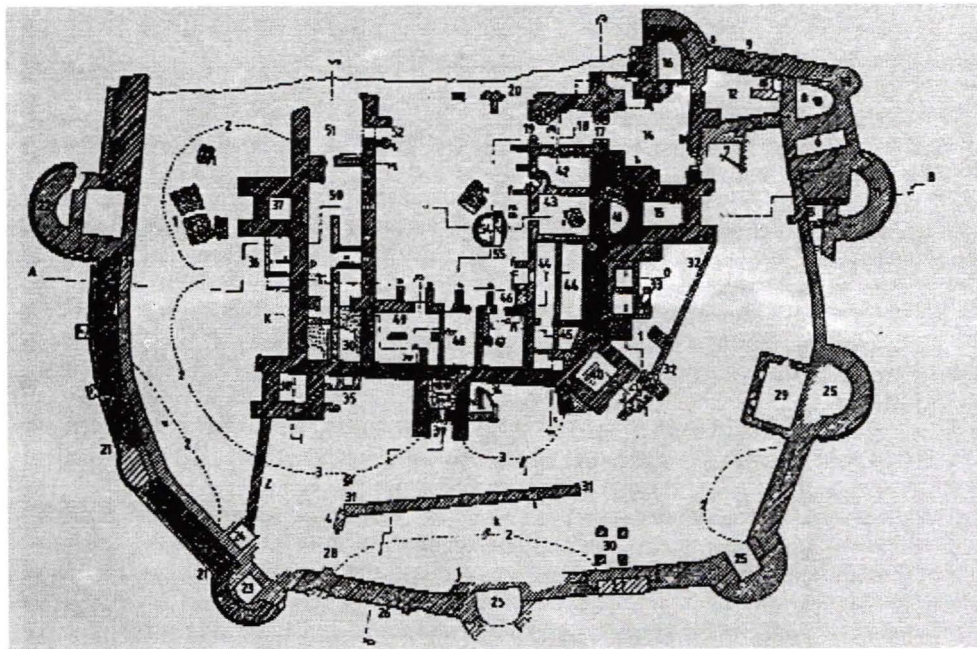
- arheologic Suceava, în *Materiale*, VIII, 1962, pp.752-756; R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Măturii de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979, passim; P. V. Batariuc, *Necropola medievală de la Suceava – Câmpul Șanțurilor*, în *ArhMold*, XVI, 1993, pp.229-249.
9. M. D. Matei, *op. cit.*, pp.119-120.
10. M. D. Matei, E. I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea Domnească din Suceava*, București, 1988, pl. XXX.
11. *Ibidem*, p.92.
12. M. D. Matei, *O nouă stemă cu pisanie de la Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *SCIV*, 24, 1973, 2, pp.323-329, fig.1.
13. *Ibidem*, pp.327-328.
14. V. Vătășianu, *op. cit.*, p.394; M. D. Matei, *Când și cine a construit Cetatea de Scaun de la Suceava*, în *vol. Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, pp.122-127.

după gustul vremii, bătrânul fort mușatin. Severele fațade din piatră de gresie ale fortului au fost împodobite cu un adevărat ansamblu de ceramică monumentală: discuri și butoni ornamentali, precum și cărămizi smălțuite. Erau folosite discuri decorate cu motive ce țin de repertoriul gotic, încărcate de un profund simbolism legat de mentalitatea medievală: rozete tip „vârtej”, leul „rampant”, cerbul, Grifonul, omul care ține în mâini câte un pește, balaurii încleștați în luptă, dar și butoni pătrați și triunghiulari, acoperiți cu smalt colorat în diverse nuanțe de verde, galben, brun²⁸. Șiruri de cărămizi smălțuite în verde și albastru de peruzea veneau să completeze frizele de discuri și butoni ornamentali, formând o parură colorată care, în lumina zilei, împodobește partea superioară a zidurilor întregului fort subliniind²⁹ detaliile arhitectonice precum cornișele și ferestrele. Prezența decorului ceramic format din cărămizi smălțuite, butoni ornamentali și discuri figurate, despre care știm că a fost

utilizat în intervalul 1487-1496³⁰, permite și încadrarea cronologică în penultimul deceniu al secolului XV a lucrărilor de reamenajare a paraclisului, cel puțin la exterior. Dar paraclisul a suferit și modificări interioare. Într-o perioadă anterioară anului 1476 a fost realizată o nouă pictură, în frescă, cea veche, care data din timpul domniei lui Alexandru cel Bun fiind îndepărtată și depusă, pentru a nu fi păngărită, în umplutura șanțului I³¹. Este dificil, de altfel, de precizat perioada cronologică când turnul de apărare de pe latura estică a fortului mușatin a fost transformat pentru a adăposti absida altarului cu cele două nișe ale pastoforiilor. Judecând după fragmentele de zidărie acoperite cu tencuială și frescă descoperite în umplutura șanțului I, putem să avansăm ipoteza că înainte de anul 1476 au avut loc și lucrări care au schimbat nu doar înfățișarea exterioară a paraclisului sau pictura, cât și forma sa, poate chiar structura constructivă ori planimetrică.

Acum, în timpul domniei lui

15. *Ibidem*, p.126.
 16. M. D. Matei, E. I. Emândi, *op.cit.*, p.92.
 17. *Ibidem*, p.93.
 18. B. Mitrea et alii, *Șantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p.268.
 19. *Ibidem*.
 20. C. Bălan și Șt. Olteanu, *Stema cu pisanie din vremea lui Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în *BMI*, 1, 1970, p.61, fig.1.
 21. Șt.S. Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et ses princes régnants (XIV-XVI-e siècles)*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogiques et Héraldiques*,

Planul
cetății
Succava

- Liege, 29 mai – 2 iunie, Braza, 1973, p.269; D Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p.118 și nota 2.
22. Al. Andronic, *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, în *SAI*, XIII, 1969, p.76; L. Chișescu, *Fortificațiile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SMMIM*, 7-8, 1974, 1975, pp.103-104.
23. M. D. Matei, *Cronologia unor amenajări din zona porții Cetății de Scaun a Sucevei*, în *SCIVA*, 26, 1975, 1, pp.108-109, fig.1.
24. C. A. Romstorfer, *op.cit.*, pl.II.
25. M. D. Matei, *Când și cine a construit Cetatea de Scaun de la Suceava*, în vol. *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p.128 și nota 11.
26. *Ibidem*, p.128-27. M. D. Matei, *Cronologia unor amenajări din zona porții Cetății de Scaun a Sucevei*, în *SCIVA*, 26, 1975, 1, p.109 și fig.1.
28. C. A. Romstorfer, *op.cit.*, pp.78-79, fig.79, 80.

Ștefan cel Mare, a fost modificat nu doar aspectul cromatic al fațadelor, dar și întregul sistem decorativ realizat din piatră cioplită. Ferestrele și ușile au fost prevăzute cu ancadrame cioplite cu baghete care se întretaie la colțuri, dar și cu arce în plin cintru, realizate din bolțari masivi³². În cursul cercetărilor arheologice au fost descoperite în „cursa de șoareci” – spațiul R6 din plan –, mai multe fragmente de ancadrame de fereastră, decorate cu baghete încrucișate, portaluri cu muluri în formă de toruri și cavete dispuse în retragere și având baza decorată cu caneluri oblice³³, precum și fragmente de la două balustrade ornamentate cu trasee gotice în relief³⁴. Una din aceste balustrade prezintă certe analogii cu balustrada pridvorului bisericii de la Bălinești, cât și cu balustrada capelei castelului din Hunedoara³⁵. Analogiile oferite de balustrada de la Bălinești se constituie într-un argument pentru încadrarea cronologică a acestor detalii de arhitectură în ultimul deceniu al secolului XV. Din alt punct de vedere, aceste elemente decorative sculptate în piatră ce prezintă analogii în Transilvania, dar și în spațiul central-european sunt dovezi ale prezenței în teritoriul est-carpatic a unor meșteri veniți tocmai din aceste zone³⁶.

Datorită naturii sale de fortăreață, doar o parte a încăperilor Cetății de Scaun – ca de altfel și a celorlalte cetăți din Moldova – au fost prevăzute cu instalații de încălzire. Considerăm că din numărul încăperilor din cetate, doar o parte, precum cele destinate oștenilor ori curtenilor, camerele de gardă, iatacurile domnești sau „sala sfatului domnesc” au fost înzestrate cu sobe de cahle. O altă parte a încăperilor cetății: pulberăria, depozitele de alimente și muniții, închisoarea, dar și paraclisul și pivnițele nu au beneficiat de instalații de încălzire.

Repertoriul ornamental al cahlelor descoperite la Cetatea de Scaun datând din timpul domniei lui Ștefan cel Mare este variat și complex, marile teme decorative fiind subsumate mentalității medievale: motive geometrice, vegetale, heraldice, zoomorfe, fabule și povestiri cu animale, scene inspirate de eposul cavaleresc și viața de curte, subiecte religioase³⁷. Ceea ce diferențiază cea mai mare parte a cahlelor descoperite la Cetatea de Scaun este calitatea lor de excepție din punct de vedere al execuției tehnice. Se confirmă ipoteza formulată cu aproape trei decenii în urmă de regretatul Radu Popa, conform căreia cele mai izbutite cahle au fost utilizate la construirea unor sobe în încăperi reprezentative din Cetatea de Scaun și Curtea Domnească³⁸. Dar nu putem neglija faptul că în cuprinsul Cetății de Scaun au fost descoperite și cahle mai puțin izbutite, cu detalii greu lizibile și stilizare excesivă. Presupunem că sobe realizate din astfel de cahle se găseau amplasate în încăperi mai puțin importante, locuite de oșteni sau curteni.

În spațiul care urma să fie încălzit, sobele erau gândite, proiectate ca piese cu funcționalitate multiplă, ca instalație de încălzit, în funcție de forma, dimensiunile și destinația aceluia spațiu, dar și ca obiect decorativ principal, în armonie cu celelalte elemente ornamentale: țesături și broderii, picturi murale, argintărie, mobilier, plăci pavimentare divers colorate, farfurii smălțuite.

Este posibil ca lucrările de amenajare a spațiilor interioare ale Cetății de Scaun să se fi desfășurat într-o perioadă mai lungă de timp, în deceniile opt și nouă ale secolului XV și încheiată odată cu anul 1487, când atenția lui Ștefan cel Mare va fi atrasă de construirea a numeroase biserici și mănăstiri. Considerăm că în anul 1487, prin ctitoria mănăstirii de la Pătrăuți și a bisericii Sfântul Procopie de la

Bădeuți a debutat o nouă etapă constructivă, cea de edificare a unor lăcașe de cult – câte unul pentru fiecare bătaie purtată, după tradiție -, după ce în anii anteriori, în Moldova a fost realizat un sistem defensiv coerent, prin ridicarea unor cetăți sau prin reamenajarea, în sensul creșterii puterii defensive a celor existente.

Construite a la fin du XIV-eme siècle sous le regne de Pierre I, la Cité Princiere a été consolidée par Étienne Le Grand pour croître son pouvoir de défense dans les conditions de l'utilisation généralisée de l'artillerie à l'Est de l'Europe.

Dès le XVII-e siècle, le chroniqueur Miron Costin savait que les murs d'enceinte, „les murailles plus larges tout autour” ont été construits par „Étienne Le Vieux, le vod'vode fameux”; les recherches archéologiques ont permis d'effectuer quelques observations en détail et d'établir les étapes de réalisation de ces travaux.

Le mur extérieur d'enceinte a été édifié pendant deux phases: une avant le siege ottoman de l'été de l'an 1476 et la deuxième, immédiatement après cet événement de l'histoire de la cité. On a obstrué avant la construction du mur extérieur le premier fossé de défense

Oricum, la sfârșitul secolului XV, lucrările de reamenajare a Cetății de Scaun a Sucevei erau, în linii mari, încheiate, iar stema cu pisanie descoperită în anul 1953 în fața încăperii R6 și datată pe criterii ce țin de artă heraldică în 1492, marchează, după opinia noastră, tocmai finalizarea acestor lucrări.

RÉSUMÉ

du XIV-e siècle, et ensuite, on a aménagé le second fossé; on a réalisé l'entrée sur le côté Est, mais aussi la contre escarpe à l'Est et au Sud-Est.

On a restructuré aussi les espaces intérieurs; on a aménagé des poeles, dont quelques unes monumentales composées de carreaux de poêle figurés; les parements extérieurs ont été décorés de disques et de boutons émaillés en divers nuances de vert, jaune, brun. En même temps, on a modifié la chapelle de la cité, les murs intérieurs de laquelle ont été couverts de peinture en fresque.

Forteresse militaire, endroit de refuge du vod'vode et de sa famille pendant des temps de malheur, la Cité Princiere a toujours été au centre des préoccupations d'Étienne Le Grand qui, pendant tout son regne s'est montré préoccupé de l'entretien de celle-ci.

29. B. Mitrea și alții, *op. cit.*, p.259.
 30. P. V. Batarciuc, *Decorul ceramic al monumentelor din Moldova medievală. Secolele XIV-XVII*, în *SCLA-AP*, 42, 1995, pp.13-14.
 31. B. Mitrea și alții, *op. cit.*, p.268.
 32. C.A. Romstorfer, *op. cit.*, pp.68-72, fig.48.
 33. M. Dordea-Voitec, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, București, 1976, fig.73-79.
 34. *Ibidem*, pp.40-41 fig.13-15, 84.
 35. C. Popa, *Bălinești*, București, 1981, pp.14,15 fig.8; I. Lazăr, V. Răceanu, L. Evellei, *Castelul Corvineștilor. Hunedoara*, București, 1976, fig.32.
 36. M. Dordea-Voitec, *op. cit.*, pp.36-52.
 37. C. A. Romstorfer, *op. cit.*, pl.V-VI; R. Gassauer, *Teracote sucevene*, în *BCMI*, XXVIII, 1935, pp.145-164, fig.12, 16-18, 22-31, 33-35, 39; P. V. Batarciuc, *Cahle domniei lui Ștefan cel Mare descoperite la Cetatea de Scaun de la Suceava*, în *AT*, X, 2001, sub tipar.
 38. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, pp.123-133.